

KASTAL BORG ELLER SKATTKAMMARE

Lämningarna på Brobergs Mellangårdskulle visar stora likheter med från medeltiden kända kastaler. Grundmurarna på Broberg utvisar att anläggningen haft i det närmaste kvadratisk planform med måtten ca 8,7x8,4 meter.

På Gotland, där kastaler är särskilt vanliga, kan man först jämföra med kastalen i Gothem, vilken kvarstår till ungefär halva murkroppen. Denna kastal har varit kvadratisk med måtten 8,75x8,75 meter och innehållit flera våningar. Murtjockleken har uppmätts till 2,10 meter, och kastalen har krönts av ett stentunnvalv, som ännu delvis kvarstår. I två av hörnen finns kvadersten.

Kastalen i Gammelgarn har varit obetydligt större, 9,50x9,30 meter. En ingång i markhöjd är troligen sekundär. En portal finns 1,8 meter över markhöjd. Kastalen har ohuggna stenar i hörnen.

Den välbevarade kastalen i Lärbro är 9,60x9,50 meter och har en romansk portal i markhöjd och ovanför denna ännu en portal. Kastalen har flera våningar.

Kastalen i Fröjel har varit 9,70x9,70 meter, och murtjockleken 1,60 meter har uppmätts. Byggnaden har märken efter två våningsplan, och i alla fyra hörnen finns kvadersten.

"Lammets torn" i Visby. Foto av JW Hamner omkring 1925.

Kastalen i Sundre skiljer sig från de ovan nämnda kastalerna genom sin runda planform. Diametern är 11,45 meter och omkretsen 36 meter.

Ett välbevarat och välkänt försvarsverk är Lammets torn (senare benämnt Kruttornet) i Visby. Detta mäter vid basen 10,3 X 10,2 meter och har flera våningar.

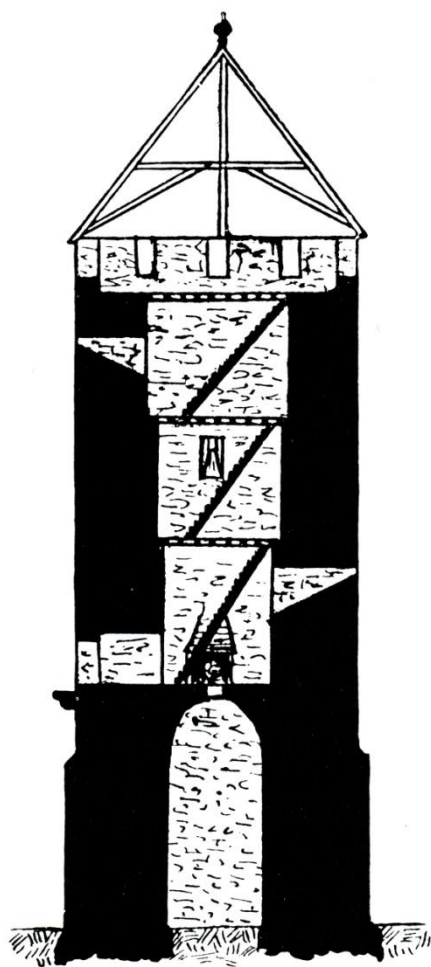
Sammanfattningsvis kan sägas, att Gotlands kastaler som regel har i det närmaste kvadratisk planform med 9-10 meters sida. Frånsett den runda kastalen i Sundre har de nämnda kastalerna arealen 76-105 m². Ruinen på Broberg är med sina 73 m² obetydligt mindre. De gotländska kastalerna ligger alla omedelbart intill kyrkor, medan Broberg-ruinen är tydligt avskild från Bro kyrka dels genom den mellanliggande Broälven, dels genom avståndet, ca 700 meter. Stenbyggnaden på

Mellangårdskullen kan därför inte rubriceras som kastal i vedertagen bemärkelse utan har utgjort en borg, ett påkostat försvarstorn för permanent bruk under en längre tid.

Man bör då ställa frågan varför lämningarna efter stenbyggnaden på Mellangårdskullen betecknats som borglämningar. Från de historiska källorna känner vi inte något fäste på Brobergs ägor. Däremot är andra medeltida borgar och fästen i Bohuslän väl kända såsom Bohus, Ragnhildsholmen, Dyngre, Röe och Olsborg.

Vad som emellertid talar för att byggnaden varit en borg är läget, planformen, konstruktionen och vissa av fynden.

Borgens läge mellan Åbyfjorden, Brofjorden och Färlevfjorden har varit väl avpassat till försvar mot en från havet inträngande fiende. Vi kan här som

Den enkla borgen, som inte var avsedd till permanent bostad, var i regel ett fristående runt eller kvadratisk torn av ungefär 27 meters höjd och 9,5 meters sida. Tvärsnitt efter Piper.

exempel erinra oss att Sverre anlände sjöledes före det stora slaget vid Skarstad i Bro socken år 1199.

Även topografiskt har byggnaden på Brobergs ägor varit väl placerad: på en klippa 29 meter över havet har det minst 10 meter höga stentornet i röd granit rest sig.

Byggnadens plan har varit fyrsidig, nästan kvadratisk. Denna enkla, fyrsidiga planform återfinns hos åtskilliga befästningar såsom Kruttornet i Visby, vidare i den tyska borgen Schleglerschloss i Heimsheim, Württemberg, i Waleczow i nordvästra Böhmen, i tornet Aderno vid Etnas fot och i bostadstornet Federaun i Österrike. 1)

Det är vidare karakteristiskt att borgruinens grund inte uppvisar någon ingång: denna har nämligen varit belägen högre upp på murens ytterliv, åtkomlig med hjälp av vindbrygga eller steg. Till detta kommer att byggnaden inte haft skalmurar, som under medeltiden annars var vanliga, utan kallmurar av 1–1,2 meters tjocklek.

Bland fynden förekommer också vapen, som omvittnar att strider utkämpats på platsen: en stridsyxia av järn, en armbortspil och fyra pilspetsar varav två med deformerad udd.

En piksporre och en stjärntrissa till en sporre vittnar om att högreståndspersoner varit närvarande.

När biskop Jens Nilsson år 1592 såg borgruinen på Broberg, menade han att denna "vden tuil" varit en förvaringsplats för skatt och klenoder.

Biskopens förmodan kan vid första påseendet te sig enbart som en gissning. Emellertid fanns redan före konung Haakon Magnussons tid *fehirde* (skattmästare) i Norge. Andä till konung Eriks död 1299 hade Audun Huggleiksson varit den mäktigaste och en av de rikaste männen i landet, på en gång *fehirde* och sigillbevarare. 2) Han kallade sig dels kungens *thesaurarius* ("skattmästare"); dels *secretarius*. Audun Huggleikssons gods låg främst runt ättegården Hegranes i Jölster (Söndfjord). Här fanns länge resterna efter hans borg, Aalhus. 3) Utgrävningar, som gjorts på platsen, har visat att borgens mått varit ca 12x21 meter. 4)

I konung Magnus' och drottning Blankas norska testamente 1347 omtalas också Norges *fehirdsler* och borgar (*thesaurariae et castra*). Norge var indelat i fyra

fehirdsler, och utanför dessa fehirdsler låg Elvsyssel och Ranrike, som lydde under hirdstjoren i Viken. 5)

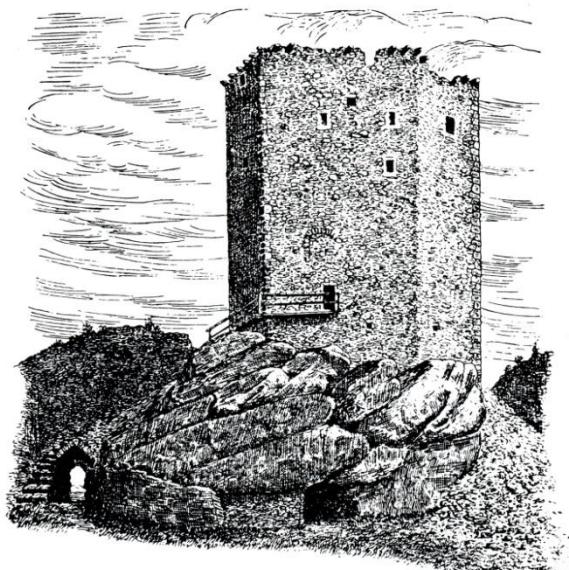
Audun Hugleiksson – Norges mäktigaste man – hade en borg, till ytan ungefär dubbelt så stor som borgen på Broberg. Huruvida även sistnämnda borg varit säte för en fehirde är okänt men icke otänkbart. Under medeltiden omtalas ofta gåvor i form av ringar, och de kan även antagas ha utgjort thesaureringsmedel.

6) Gåvor utbyttes även flitigt mellan Englands konungar och Norges konungar, så t ex 1156, då räkenskap avlades för gåvor från den engelske kungen till de norska kungarna Inge Krokrygg och Øystein. 7)

I början av 1200-talet hade konung Johan av England länsrätt över Norge och ålade baronerna i skattkammaren att kvittera 62 mark silver, som inbetalats för kungen av Norges län. 8) År 1206 skriver kung Johan av England och befäller *thesaurarius* och *camerarius* att utbetala till konungen över Man 30 mark i gåva. 9)

Federaun, ett bostadstorn från 1200-talet, mäter endast 7,5 × 9,5 meter vid basen och ligger på en uppskjutande klippa. Efter Piper.

Borgen Lobenstein i Oberösterreich ligger ensligt på en klippa. Efter Piper.

Ringar nämns uttryckligen i ett diplom av 10 juli 1214. Konung Johan av England ålägger biskop Peter av Winchester att skaffa en passande gåva av korn och malt och att köpa vackra ringar och spänner och sända dem till sin käre vän

Norges konung och sörja för att gåvan är sådan och så stor, att den med heder kan sändas till denne, som själv har givit rikliga gåvor. 10)

Ett annat vittnesbörd om den livliga förbindelsen mellan engelske och norske kungen är följande. Konung Johan av England ger år 1215 befallning om att en klädnad av scharlakan skall tillverkas åt en släkting till den norske kungen. Sändebudet skulle vidare medföra en förgylld silverskål samt en skål av vitt silver till kungen. 11)

Borgen på Broberg har säkerligen ursprungligen uppförts i enbart strategiskt syfte men kan längre fram ha blivit säte för någon kunglig skattmästare (fehirde) eller camerarius.

- 1) *Piper, O*, Burgenkunde, 3 uppl, München 1912; s 433, 561, 246 resp. 243.
- 2) Sigillbevararen ansvarade för konungens sigill.
- 3) *Bugge, A*, Norges historie 11:2, Kristiania 1916, s 354.
- 4) Gerhard Fischers grävningsrapport 10/10 1934, Riksantikvarien, Oslo. Jämför biskop Neumanns berättelse i Urda, II, Bergen 1842, s 21 ff och pl II.
- 5) *Taranger, A*, Norges Historie 111:1, Kristiania 1915, s 83.
- 6) *Rasmusson, N L*, Guldets i Norden under senmedeltiden (Proxima Thule. Sverige och Europa under forntid och medeltid). Stockholm 1962, s 178.
- 7) Diplomatarium Norvegicum XIX:33.
- 8) Diplomatarium Norvegicum XIX:86.
- 9) Diplomatarium Norvegicum XIX:89. Isle of Man lydde till 1200-talet under Norge. Konungen över Man var alltså norske kungen.
- 10) Diplomatarium Norvegicum XIX: 104.
- 11) Diplomatarium Norvegicum XIX: 108.

